

štinktívnych asociálnych a protikultúrnych dispozícií človeka. „Slovo kultura označuje celý souhrn výtvorů a zařízení, jimiž se náš život vzdálil od života našich zvířecích předků a jež slouží dvěma účelům: ochraně člověka před přírodou a uspořádání vztahů lidí mezi sebou“ [s. 336]. Z napätia medzi pudovou výbavou a kultúrnym vývojom sa rodí fatálna výzva pre ľudstvo: „Osudovou otázkou ľudského druhu se mi zdá být, zda a jakou měrou se jeho kulturnímu vývoji podaří zvládnout v soužití poruchy zaviňované lidskou agresivitou a pudem sebezničení“ [s. 374].

Freudov prínos pre naše storočie je naozaj úctyhodný. Jeho dielo nielen čo do obsahu, ale aj čo do metódy zlučuje paradoxne dve črty, mimochodom príznačné aj pre osobnosť Freuda: na jednej strane úporná snaha o striktné vedecké vysvetlenie, na strane druhej istá neodškriepiteľná múzická črta.

Postupom, technikám a aplikáciám psychoanalýzy možno zaiste kadečo vyčítať (napr. spôsob generalizácie, tautologické vysvetlenia, preceňovanie sexualitý a i.), ale aj tu v plnom rozsahu platí, že práve miera odporu, ktorú daná idea vyvolá, je meradlom jej sily. Napriek všetkým výhradám a kritike Freud nepochybne patrí k tým mysliteľom, ktorí svojou „hrou ducha“ vyjadrili dobu a jej problémy. Výpovedná hodnota Freudovho diela však svoju dobu prežila a núti k zamysleniu aj dnešného čitateľa.

Tatiana Sedová

O PERSPEKTÍVACH FEMINISTICKEJ FILOZOFIE

Feminist Perspectives in Philosophy [Feministické perspektívy vo filozofii]. Ed.: M. Griffiths and Whitford. Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press 1988, 223 s.

Zatiaľ čo feminizmus ako spoločensko-politické hnutie orientované na praktické ciele má už svoju históriu, uplatňovanie feministickej perspektívy v teoretickej reflexii (filozofickej alebo špeciálnovednej — napr. v sociologickej, psychologickej a pod.) — sa ešte stále stretáva s rôznymi prekážkami a zo strany tradičného myslenia, zakotveného v našej kultúre, občas až s nepokrytou averziou. Napriek širokému spektru názorov vnútri feminizmu darí sa však postupne vyprofilovávať tento relatívne nový typ rodovo diferencovaného myslenia, vyčleňovať jeho základné problémové okruhy i prístupy k nim, utvárať a precizovať vlastný pojmový aparát, hľadať jeho miesto v celkovom kontexte moderného myslenia a kultúry vôbec.

Otázka, či je oprávnená existencia feministickej filozofie, vychádzajúcej z predpokladu o rodovej (po hlavnej) podmienenosti každého druhu vzťahovania sa k skutočnosti, znie dnes už aspoň v nemalej časti sveta — anachronicky; pozornosť sa skôr sústreďuje na špecifiká tejto filozofie a im zodpovedajúce úlohy, ktoré môže plniť.

Príspevkom k ujasneniu špecifických prvkov feministickej filozofie je aj kolektívna monografia *Feminist Perspectives in Philosophy*, ktorú edične pripravili M. Griffithsová a M. Whitfordová a ktorá poskytuje aspoň čiastočný prehľad o vývinových tendenciách súčasnej anglofónnej feministicky orientovanej filozofie.

V úvodnej informačnej štúdii obe editorky zdôrazňujú potrebu rekon-

ceptualizovať filozofiu (v jej dnešnej podobe) a reartikulovať témy, ktoré sa oddávna pokladajú vo filozofii za kľúčové. Toto prehodnotenie, resp. preformulovanie, uskutočňované z feministickej perspektívy, môže byť podľa M. Griffithsovej a M. Whitfordovej užitočné a stimulujúce: jednak pre feminizmus, jednak pre filozofiu (tradičnú).

Táto totiž — ako na to poukazuje J. Hughesová v stati *The Philosopher's Child*, P. Boddingtonová v príspevku *The Issue of Women's Philosophy* alebo aj M. Griffithsová v stati *Feminism, Feelings and Philosophy* — sa utvárala a pestovala navonok ako rodovo neutrálna (abstraktne ľudská) teoretická reflexia sveta, v skutočnosti však mala „mužskú orientáciu“; problémy vnímala z pohľadu muža vystupujúceho na priereze dejín ako „silný“, vládnući subjekt. Jedna z dôležitých úloh, ktoré si vytyčujú feministky, spočíva preto v korigovaní takéhoto jednostranného (androcentrického) prístupu k problémom a k ich formulovaniu (takisto k riešeniu) — i v jeho doplnení o ženský prístup. Do centra pozornosti feministickej filozofie sa tak dostáva kategória rodu (pohlavia) ako významného faktora, ktorý v mnohých ohľadoch determinuje ľudskú osobnosť. Príznačné pritom je, že pod rodom sa vo feministickej literatúre nerozumie iba biologicky-prírodná danosť (a už vôbec nie akási ahistorická, nevyvíjajúca sa konštant), ale historicky a sociálno-kultúrne podmienená charakteristika človeka. Viaceré autorky v monografií pripomínajú, že v doterajšom myslení nebolo zohľadňovaný takto chápaný rodovo diferencovaný prístup k skutočnosti a v rode sa nevidel napr. dôležitý prostriedok, ktorý môže štruktúrovať a determinovať samotné nástroje, metódy, ale i ciele poznania. J. Grimshawová, J. Hughesová a ďalšie

autorky sa v knihe sústreďujú na problém závislosti filozofie (typu filozofovania, filozofickej konceptualizácie a pod.) a subjektu (typu subjektu — s ohľadom na rodovú príslušnosť synonymicky chápanú aj ako príslušnosť k skupinám s odlišnou spoločenskou mocou) a usilujú sa načrtnúť zmeny, ktoré by pre filozofické koncepcie vyplynuli zo zmeneného (feministického) zorného uhla.

Niektoré z autoriek nadväzujú na tradície analytického myslenia (napr. B. Almondová, M. Midgleyová, P. Boddingtonová), iné pristupujú k problematike z alternatívnych tradícií (A. Assiterová, J. Hodgeová a i.); odlišnosť východiskových metodologických pozícií i názorov na konkrétne okruhy problémov — ako sú prezentované v tejto knihe — nespochybňujú však existenciu istého „jadra“ feministickej filozofie. K jej zjednocujúcej základni patrí napr. obsahové zameralenie, okruh problémov, ktoré si vytyčuje ako najrelevantnejšie, a to ako v oblasti ontológie, tak aj v oblasti epistemológie, metodológie či etiky.

Podľa niektorých (A. Jaggerová) je pre feministické myslenie charakteristické relacionistické a procesualistické chápanie sveta ako celku i jeho súčastí (tu azda možno pripomenúť, že podobné dynamické a vzťahové chápanie je dnes vlastné viacerým filozofom, ilustratívne uveďme aspoň A. Whiteheada). Dôraz na vzťahovosť je spätá s vymedzením ženského subjektu ako subjektu, ktorý sa rozvíja a nachádza plné uplatnenie predovšetkým včleňovaním sa do vzťahov s inými.

Ďalším centrálnym pojmom feministickej filozofie je pojem rodovo determinovanej skúsenosti; tej viaceré autorky pripisujú veľký význam pri spôsobe vzťahovania sa k svetu i pri spôsobe sebaidentifikácie a sebaartikulácie. Nakoľko artikulácia ženskej skú-

senosti bola v histórii fakticky ignorovaná, jej dôsledné skúmanie pociťuje A. Assiterová, J. Grímshawová a ďalšie prispievateľky do monografie ako nesmierne aktuálne a naliehavé.

V knihe sa opakovane upozorňuje na kritický rozmer feministického myslenia ako na jeho charakteristický znak. Tak napríklad J. Grímshawová v stati *Autonomy and Identity in Feminist Thinking* podčiarkuje nevyhnutnosť kriticky reflektovať všetky negatíva v praktickom sociálnom živote i v teoretickej oblasti, obnažovať jestvujúce deformácie, omyly. V súvislosti s takto formulovanou direktívou kritizmu, zasahujúcou výrazne i sféru epistemológie, logiky, metodológie, vynára sa otázka objektivity, pravdivosti, vieryhodnosti poznania. Nastoľuje ju napr. A. Sellerová v príspevku *Realism versus Relativism: Towards a Politically Adequate Epistemology*, usilujúcom o prekonanie dichotómie medzi realistickým a relativistickým prístupom, alebo L. Codeová v príspevku *Experience, Knowledge and Responsibility*, naznačujúcom tesné väzby medzi kognitívnou činnosťou človeka a jeho etickými ideálmi. Problémy etickej dimenzie poznávacích procesov (vo všetkých ich fázach), resp. „epistemickej zodpovednosti“, ktoré analyzuje L. Codeová, patria vo feministickej filozofii k najfrekvencovanejším. Nadväzujú na Kanta skúma spomínaná autorka epistemologický status skúsenosti, zdôrazňujú (v línii kantovského myslenia) na jednej strane aktivitu poznávacieho subjektu a na druhej strane etické momenty v procese poznania (napr. slobodu a zodpovednosť pri výbere problému, pri aplikácii získaných poznatkov a pod.).

Predstaviťelky feministickej epistemológie sa spravidla (a tak je tomu aj v prípade monografie) zhodujú v názore, že kriticismus obsiahnutý vo

východiskách takto orientovanej reflexie síce dovoľuje objavovať rôzne deformácie tradičného myslenia, umožňuje vďaka zmenenjej optike prístup k inak nepostrehnuteľným stránkam skutočnosti (A. Jaggarová), no zároveň, že ani sám nemôže ponúknuť akúsi čistú objektivitu poznania: jeho prínosom je skôr alternatívny pohľad (M. Griffithsová, M. Whitfordová). K ťažiskovým častiam kolektívnej monografie patrí nesporne stať poslednej menovanej *Luce Irigaray's Critique of Rationality*, venovaná jednej z najvýznamnejších iniciátoriek feministickej filozofie. (L. Irigarayová, opierajúca sa o Freuda, podrobila ráznej kritike západný typ racionality a symbolickej reprezentácie poznatkov), a stať J. Hodgeovej *Subject, Body and the Exclusion of Women from Philosophy*. Táto z nového zorného uhla analyzuje napríklad vzťah subjektu a objektu, tela a ducha, racionality a senzibility. Kritika jednostranného preceňovania racionality spája viaceré autorky, nástojčivo upozorňujúce na potrebu korigovať tradičné chápanie ratia a vyzdvihujúce úlohu emócií a emocionality ako nemenej dôležitej ľudskej vlastnosti.

Úlohou rodovej diferenciácie pri tvorbe filozofických koncepcií zvyrazňuje v príznačne nazvanej stati *On Not Being Afraid of Natural Sex* rovnako M. Midgleyová, ako aj B. Almondová, ktorá zase v stati *Women's Right: Reflection on Ethics and Gender* premieta problematiku rodovej diferenciácie do roviny etických problémov, najmä odlišností morálnej autonómie u mužského a ženského subjektu.

Bolo by ilúziou domnievať sa, že nástup feministickej filozofie priniesie radikálny obrat v tradičnom filozofickom myslení; je však celkom reálne očakávanie, že takto orientovaná filozofia obohatí zaužívané spôso-

by reflexie, prispeje ku kompletnejšiemu typu uvažovania o prírodnom i o ľudskom svete. Nazdávam sa preto, že by bolo vhodné v čo najkratšom čase oboznámiť i nášho čitateľa s in-

ciatfvami a ambíciami feministickej filozofie a pripraviť v niektorom z našich vydavateľstiev antológiu z textov reprezentujúcich jej hlavné trendy.

Etela Farkašová

SOCIALISTOM VŠETKÝCH KRAJÍN — DEMYSTIFIKÁCIA JEDNEJ UTÓPIE

F. A. HAYEK: Cesta do otroctví. Praha, ČSAV 1990, 180 s.

Vďaka bdelému oku marxisticko-leninskej ideológie s jej monopolnou kontrolou informácií sa domáci čitateľ nemal možnosť zoznámiť s dielom F. A. Hayeka — nositeľa Nobelovej ceny za ekonómiu (1974). Prienik do myšlienkového sveta autora, ktorý prenikavo zasiahol do oblastí na pomedzí ekonómie, filozofie a politológie, predstavuje český preklad jeho najznámejšej práce, v ktorej odhaľuje a rozoberá zdroje napájajúce kolektivistické socialistické doktríny a varuje pred dôsledkami centrálného totálneho plánovania.

Okrem dvoch predslovov k anglickému a americkému vydaniu, úvodu a záveru je obsah kníhy členený do pätnástich kapitol. Leitmotívom Hayekových úvah, podopretých vecnou argumentáciou, je téza, že isté podoby plánovania neodvratne vedú k ohrozeniu otvorenej slobodnej spoločnosti, pričom, ako konštatuje sám autor, „nejdôležitejšou zmenou, ktorou rozsiahle štátné řízení plodí, je psychologická zmena, proměna charakteru lidí“ (s. 14).

V prvej kapitole s názvom *Opuštěná cesta* (s. 25—34) Hayek líči súmrak a eróziu liberálnych hodnôt na prelome 19. a 20. stor. a rozmachu socialistických ideí so zreteľom na osudy socialistického učenia v Nemecku. V tejto súvislosti treba čitateľa odkázať na dielo *Verfall und Missbrauch der Vernunft*, ktoré sa podrobne zaoberá filozofickými zdrojmi socialistických utórií. Vzostup a rozšírenie

socializmu, ktorý pod prísľubom väčšej slobody získal podporu širokých mas, podáva druhá kapitola *Velká utopie* (s. 34—39). Hayek tu upozorňuje, že v socialistickom výklade sloboda de facto značí len iné označenie pre moc. Z tohto aspektu skúma podobnosti medzi fašizmom a komunizmom, dvomi formami totalitných hnutí, ktoré poznačili tvár 20. stor. Ťažiskom úvah je interpretácia následkov centrálného plánovania, v pozadí ktorého sa ukrýva viera v možnosť nahradiť rozumom neosobné mechanizmy neviditeľnej ruky v každej sfére spoločenského života. Preto neprekvapuje, že rozmanitým aspektom plánovania je venovaná podstatná časť kníhy. V tretej časti *Individualismus a kolektivismus* (s. 30—47) sa skúmajú dve základné podoby spoločenského života s dôrazom na objasnenie povahy totálneho plánovania. Treba podčiarknuť, že ide o plánovanie, resp. o tie jeho podoby, ktoré sú zviazané s takými či onakými ideálmi v oblasti distribúcie (s. 40). Námitky Iavicových oponentov, že Hayek neakceptuje intervencie štátu, sú úplne bezpredmetné, keďže ostrie Hayekovej kritiky mieri proti plánovaniu zameranému voči konkurencii ako neosobnej regulácii individuálnych úsílí, pričom Hayek si je plne vedomý, že konkurencia nie je všemocná a fungovanie spoločnosti vyžaduje zasahovanie štátu. „Fungování konkurence vyžaduje nejen adekvátní organizaci určitých institucí, jako jsou peníze, trh a infor-